

Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ.

З українського життя.

Де-кілька слів про урядову боротьбу з лихом народнім. — Переселенський рух на Україні. — Еміграція з України.

В першій книжці журналу ми помянули про одно найтяжше лихо в нашім суспільно-політичнім життю — а саме про те, що так звані „государственные люди“ офіційної Росії, ходючи коло державних справ, в протязі всієї історії бюрократичного правування Росією, ніколи здасть ся або ж дуже рідко не сягали думкою до перших і справжніх причин того чи иншого лихого явища в життю народнім. Звичайно бувало та й тепер так воно ведеть ся, що те чи инше лихо народжуєть ся на світ й зростає, а на його ніхто й не зважає аж до того часу, поки воно не прийме розмірів великого лиха і не почне вже загрожувати великою небезпекою. Тоді починаєть ся боротьба з ним. Тисячами розлітають ся в одну мить по всій країні офіційні „прикази“ в котрих „предписывается немедленно принять решительные меры“ та „неуклонно исполнять“ те й те. І агенти власти починають вивонувати „предписанія“ вищого начальства. В такім способі боротьби бюрократичного уряду з тим чи иншим народнім лихом завжди було і зараз є дві найголовніші хиби: боротьба завжди провадить ся невміло, без системи, навмання, по однім канцелярським шаблоні, — се одно; а друге, — що борють ся тільки з явищами того чи иншого лиха і ніколи — з одною причиною його. Наслідки від такої системи боротьби зо всяким лихом — як що тільки брак системи можна назвати системою, — виходять вельми сумні. Російські будівничі державного організму навряд чи спроможуть ся покликати ся хоча на один приклад, котрий би посвідчив, що їм пощастило запобігти якому небудь лиху, що загрожувало народньому організму або вигоїти сей організм від якоїсь соціальної хвороби. Навпаки, тисячами фактів можна довести, що всі без ліку й числа хвороби й болячки, котрі тепер ятрьть ся на державнім організмі Росії, прокидали ся й зростали „безпрепятственно“, дарма що канцелярії „въ самоскорѣйшемъ времени“ розсилали циркуляри і накази, щоб викоріняти їх „неукоснительно“ і „всемирно“. Болячки прокидали ся одна по

одній; одну по одній роскидало їх по всім організмі народнім; одна викликала другу або цілий гурт споріднених між собою лих та бід. Се перший наслідок бюрократичних способів боротьби з бідю та лихом народнім. Другий наслідок той, що боротьба така, окрім своєї нездатности запобігти лиху, ще до того і обходить ся непомірно дорого, нарешті третя найголовніша шкода від такої боротьби, — се деморалізуючий вплив її і на саму власть і на народ. По прикладі ходити далеко не треба. Того разу ми між иньшим згадали про неврожай хліба на Україні і про голод. Сього разу нам знову спало на думку се велике лихо народне, що впало геть на всю Україну. До неврожаю хліба в минувщій році ще й осінь трапила ся така суха, що люде здебільшого не сіяли озимини. Не вважаючи на те, що зараз функціонує дума, ми не знаємо ні справжніх розмірів неврожаю в минувщій році, ні певних відомостей про нове лихо, що безперечно насовуєть ся на нас і незабаром прокинеть ся, хоча преса увесь час невгаваючи, з самого початку осені і до останнього часу, твердить про те, що народ гине від голодування і тяжких хвороб, що породило се голодування. А тим часом неофіційальні звістки промовляють дуже сумні речі. В самім кінці місяця грудня до комітету громадської заповоги голодним у Москві надійшли вісти, що в Полтавщині озимина пропала геть; на Волини Поділля, Київщині, Херсонщині, Катеринославщині, Чернігівщині, Бесарабії, Донщині, Кубанщині і на всім північнім Кавказі, а також і Таврії озимина зовсім плоха: в трьох напр., провобічних губерніях добрі $\frac{2}{3}$ частини її загинуло геть. А скільки ж то її уціліло можна догадати ся по тім що в сих трьох губерніях, як і в так званих „малоросійських“ губ. $\frac{1}{2}$ поля в хліборобів лишила ся незасіяною. Сі відомости стоять у повній згоді з безлічю дописів по газетах із ріжних кутків України про той сум тяжкий, що оповив всюди селян хліборобів, про ту нужду в хлібі, що терпить скрізь село і про ті страшні вримари голоду, що повисли над селами по всій Україні.

Ось, напр., кореспондент з Катеринополю на Київщині сповіщає, що з 3900 дес. поля катеринопольці обсіяли тільки 30—40 дес. та й на тих майже нічого не посходило. Селяне — додає кореспондент — зовсім і руки опустили, не знають, чога можна сподівати ся на той рік, коли й тепер вже в багатьох нема чога їсти і немає чим палити ¹⁾.

¹⁾ „Рада“, ч. 226.

Дуже яскраву і докладну картину що до становища села і настрою селян хліборобів подає коресподент „Ради“ з Радомиського повіту на Київщині. „Сумно дивити ся, — пише він — на поля, котрі звичайно в сю пору вже зеленіють, а тепер вони скрізь стоять сірі, або чорні... Земля висохла, немов камінь і її не бере ніяке рало. Всі селяне страшенно стурбовані, ждуть дощу, правлять молебні, але нічого не помагає... „Голоду треба сподівати ся на той рік, та ще й великого голоду“ — голосять селяне¹⁾.

Далі коресподент дає загальний малюнок селянських взятків у минулім році. Вже по весні, як видно стало, що на врожай надія плоха, ціна на хліб сильно підняла ся вгору: за пуд борошна платили 1.60—1.80 коп. А як розпочали ся жнива, то заробітня плата впала так низько, що доводило ся працювати як раз тиждень, щоб заробити на пуд хліба, бо робітникови платили по 25—30 коп. в день. Але й за таку злиденну плату люде через неврожай не знаходили собі заробітку. Молодші йшли шукати заробітків на стороні, але й там їх не знаходили; старі лишали ся дома і щоб прокормити сяк так сімю, спродували за безцінь все, що тільки можна було продати: коней, корів, свиней, овець; инші рубали деревину на своїх гайках і спродували її також за безцінь: хуру дубини продавали по 60 коп. Кінчає коресподент свого листа звичайного для теперішніх часів скаргою на те, що „скрізь розвели ся крадіжки, а по деяких місцях орудують навіть цілі злодійські ватаги, як от у Брусиліві то що. По всім повіті не переводять ся до того ще й усякі пошести та хвороби: тиф, кір, віспа, шкарлятина і т. ин. добро“²⁾.

Такі точнісінько вісти йдуть з усіх кутків України і ми не станемо втомляти читача цитатами із дописів, хоча по їх і зустрічаєть ся чимало цікавих подробиць. Але загальний малюнок становища сучасного села скрізь білш — менш однаковий. Та й не для того ми тут зняли розмову, щоб дати докладну картину становища сучасного села. Як що ж згадавши про се скористували ся з згаданої коресподенції, то зробили се для ілюстрації загального малюнку, котрий і без того всім добре відомий. Розмова ж наша йде про те, що бюрократичні способи боротьби з лихом народнім ніколи не досягають мети, дорого обходять ся і нарешті деморалізують і агентів власти і самий народ. Як відомо вже з давніх давен,

1) „Рада“, ч. 227.

2) „Рада“, ч. 227.

в жадній країні не буває так часто недороду хліба або й просто голоду як в Росії, дарма що Росію прозвано в підручниках географії „житницею Європи“. Статистика неврожаїв показує нам, що в Росії останніми двома століттями неврожаї хліба офіційно посвідчені, трапляють ся що 5 — 7 років, а то й частіше. Як що-ж ми згадаємо, що на офіційне посвідчення неврожаїв і голодування в Росії за старих порядків, — котрі існують і по сей день, — уряд згожуєть ся дуже неохоче і посвідчує їх тоді, коли вже не можна далі крити ся з лихом, то можна сміливо сказати, що неврожаї і голодування з давнього часу стали в Росії хронічною хворобою, котра ніколи й не виводить ся. Тим часом ми не можемо покликати ся, хоч би того й хотіли, на жадний захід нашого уряду, котрий би направлений був на те, щоб якось запобігти сьому лиху, попередити його, взяти якіхсь заходів, щоб його відвернути від країни, або коли вже сього не можна зробити, то хоч принаймні вигадати міцну й сталу організацію заемоги селянському люду під час неврожаїв голоду. Навпаки, ми бачимо, що уряд доклав ще своїх рух до того, щоб і ту мало здатну і мало пристосовану до дійсних умов життя організацію способів заемоги людам, що існувала попереду, зробити зовсім нездатною ні до чого і повернути її в нівець. Ми не будемо спиняти ся тут на критиці законодавчих норм і сучасної організації заемоги голодним, бо те і друге відоме добре всім, а коли б кому заблагнуло ся довідати ся про се, то радимо для сього прочитати хоч би статтю д. Просвітянина ч. ч. 9 і 10 „Ради“ за сей рік. Що ж до другої хиби в тих способах боротьби з голодом, яких вживає наш уряд, тоб-то непомірної дорожнечі їх, то для сього доволі буде пригадати, що за останні 15 років на заемогу голодним казна витратила без малого 400 мил. карб. Як що ж полічити те, що втрачає народ через голод хоч би на тім, що мусить за безцін збувати иноді зовсім все своє добро, аби не вмерти з голоду, а потім на тім, що йому звичайно доводить ся двічі а то і тричі більше повертати казни проти того, що він взяв в неї, бо дають йому хліб по тій ціні, що стоїть на хлібі під час голоду, коли він дорогий, а народови доводить ся вертати заемогу тоді, як хліб вродить і коли він буває дешевший иноді двічі проти попереднього, коли доводить ся продати два пудя нового хліба, щоб заплатити за один пуд, що взято було торік не борг, — коли, кажемо, — зважити се все, то дорожнеча таких способів боротьби з голодом і заемоги голодному люду збільшить ся ще в кілька разів і наблизить ся до

справдешніх розмірів своєї реальної дійсности. Зрештою можна сказати, що як би уряд за ці останні 15 років витратив згадані 400 мил. на боротьбу з голодом, не тоді коли голодна смерть зазирає вже мільонам люду. у вічі, а заздалегідь щоб підняти культуру в країні, то напевне народ не гинув би з голоду так як він гине зараз.

Що до третьої шкоди — деморалізації агентів влади від найвищих до найнижчих за такої системи запомоги, то доволі пригадати свіжу Гурко-Лідвальську епопею, щоб не тратити зайвих слів на аргументацію висловленої гадки. Ми тільки зазначимо тут, що коли говорять про деморалізацію представників влади, то звичайно мають на увазі тільки один бік справи — спокусу „змішати“ иноді скарбові гроші із своїми власними, або взагалі „неосторожне и легкомысленное отношение“ що до їх. Але не в сій тільки можливості (кажемо „можливості“, бо може навіть трапити ся й таке, що кожна копійка піде на діло, як не трудно уявити собі таке чудо) лежить джерело деморалізації. На нашу думку на власть має деморалізуючий вплив той факт, що вона виступає в таких випадках в ролі „благодітеля“, а окрім того, дякуючи прислужникам своїм, котрі при сій нагоді не забаряють ся окружити її ореолом надвичайної людяности і доброго серця і наввипередки возвеличують її, вона й сама починає ставити собі в заслугу те, що опікуєть ся голодним людом, забуваючи, що се її прямий обовязок, і що добродійства тут не має і на шаг. Тим часом власть іменно при звичайла ся так дивити ся на запомогу голодним, як на акт особливої милости і через се їй і на думку ніколи не спадало, що їй треба за кожную витрачену копійку рахунок народови скласти. Що до деморалізації народа, то його безпорадність, брак ініціативи й самодіяльности, нездатність до організованих способів боротьби з кожним лихом, що трапляєть ся у життю, — звичка завжди і у всім здавати ся як не на волю божу то на ласку начальства, на те, що „казна дасть, казна може“, — все отсе може служити за найкращого показчика деморалізуючого впливу запомоги в такій формі, до якої при звичаїв ся за свій вік народ.

До самого останнього часу народ наш знав єдиний спосіб боротьби з усякою бідю — переселенне. Недостача землі, часті неврожаї і споріднені з сими двома лихами всі інші лиха й біди, спонукали його до переселення. В мандрівці у далекі краї виявляла ся, здаєть ся, уся самодіяльність нашого темного, пригніченого

нуждою й безправного селянина. Ся самодіяльність прокинула ся тепер з особливою силою. Викликали її і нужда в землі, і зруйновані надії на порішення земельного питання в думі і агітація урядова. Ми не маємо зараз під руками певних статистичних цифр, що свідчили б інтензивність переселенського руху з України, про те щоденна хроніка по часописах південної частини Росії дає багатий матеріял що до сили й розмірів його. Рух сей зняв ся високою і широкою хвилею, котра захопила десятки тисяч родин і понесла їх в далекі краї шукати кращої долі. Читачеви нашому ні для чого нагадувати тут про ті окремі факти і епізоди, що трапляли ся що-години на тлі сього стихійного руху. Та й місяця в нас бракує для сього, бо переселенському руху з України в звязку з політичними подіями за останні роки треба присвятити спеціальну монографію. На сей раз ми спинимо ся тільки на однім факті чималої ваги і цікавості. Відомо, що як розпочав ся переселенський рух по селах, то великоземельне панство зустріло й привитало його з великою радістю. Деякі земства, що колись вважали ся за огнища а то й мало не за фортеці ліберального руху, перевернувшись тепер на фортеці отвертого реакціонерства і запеклої ворожнечі до ідей навіть поміркованого демократизму, пішли радо на зустріч сьому руху, і намірили ся надади йому організовані й сталі форми. Полтавське земство вело в сім ділі перед: воно одряжало спеціальних агентів до Сибіру, на Амур й до Середньої Азії, споряжало партії ходоків то-що, — одно слово старало ся стати люду у пригоді чим тільки можна, аби він рушав на нові землі. Під кінець року, коли вже більш-менш вяснили ся результати переселенського руху за минулий час, з ініціятиви харківського земства скликано було у Харькові краєвий зїзд в справі переселення. На зїзд постановлено було запросити представників од губерній, по яких живе однаковий люд і які мають однаковий характер хліборобського промислу. Харківська земська управа запросила з Херсонщини, Харьківщини, Полтавщини, Чернигівщини і Катеринославщини предсідателів або натомість членів губерських і повітових управ, земських агрономів, інспекторів сельського господарства, представників од земельних комісій, як досвідчених осіб, що багато працювали і добре знають справу переселення. Бюро зїздове склало таку програму: 1) повідомленне агронома полтавського земства д. Соколовського про свою поїздку в степову країну Азіатської Росії для огляду земель і вясненне придатности їх для переселення з України; 2) пересе-

ленська організація полтавського земства; 3) сучасне становище справи переселення і чого їй бракує: а) порядок здобування дозволу на переселення; ходоки, вибір районів; б) ліквідація майна переселенців; в) переїзд переселенців і організація допомоги у дорозі; г) розселення на нових місцях і 4) проєкт крайової земської організації в справі переселення.

Іншим часом такий зїзд з такою програмою безперечно зацікавив би і геть-то громадянство й пресу. Під теперішні ж часи він одбув ся якось зовсім непомітно. Стало ся таке тому, що поперед усього справа, велика й важна сама по собі, під теперішні часи здаєть ся хоч і не дрібною, а все ж таки не першорядної ваги, потім — і громадянство і преса байдужним оком поглянули на неї ще й через те, що до якого б рішення зїзд не прийшов, однаково з сього користи мало буде, бо таку важну справу можна як слід розв'язати тільки тоді, як що розв'язані будуть відповідно до вимог часу і сучасних потреб життя інші важні справи й питання, од яких залежатиме вже розв'язання й сієї справи, і нарешті зїзд відбував ся як раз під час виборів, в початку жовтня, коли людям, найбільш заінтересованим в переселенню, було не до того. Ба й справді, на зїзд прибуло гуртом всього 40 чоловіка та й ті подїляли ся так: представників земств було всього 15, земського так званого „третього елементу“ (земських агрономів, статистиків) — 12 і нарешті — 12 представників по справах земельних од уряду... Як бачимо — „гора породила мишу“ — як то кажуть. В той час, коли йшла ще тільки підготовка до зїзду, можна було сподівати ся — і ми певні були в тому, — що хоча на сьому зїзді толку і не буде, як не було його, на приклад, на прославленному зїзді земських діячів, що одбув ся зараз по роспуску другої думи, про те думало ся, що великоземельне панство голосно відгукнеть ся на заклик обмірковувати гуртом справу, котра так гостро його зачіпає. Адже на розв'язання земельної справи за помічю переселення покладались такі великі надії, що полтавське панство напр., гадало порішити його в одну мить. Земство обрахувало, що як би знайшов ся десь, у якійсь блягословенній стороні клапоть вільної землі завбільшки в 4 міль. десятин, котру можна було б... не думайте, що купити, ні, а так взяти, та спровадить з Полтавщини одразу 200 — 300 тис. безземельних мужичків, то тоді можна було б до якогось часу спокійно спати. По такому обрахунку полтавське панство, не довго думаючи, одрядило позаторік до степової країни Азії спеціальну експедицію, щоб довідати ся, чи неможна одтяти в Киргізів сі 4 міль.

дес. земельки, однаково вона їм непотрібна, а у полтавських мужиків он-яка велика нужда в їй. Експедиція поїхала і обіхавши Семиріччя та Тургайську і Уральську країни, вернула ся до Полтави і розповіла, що надії на „експропріацію“ 4 міл. дес. землі у Киргізів хоч би й з добродійною метою, щоб наділити нею безземельного полтавського мужичка, — даремні. Але експедиція, блукаючи по азіатських степах, згаяла часу не місяць і не два і одповідь дала полтавському панству довго перегодя. А тим часом чутка про вчинок полтавського земства, поки не вернула ся експедиція, здав ся панам сусідніх з Полтавщиною губерній, дуже мудрим і гарним. Натуральна річ, що думка про краєвий зїзд в справі переселення повинна була літати в повітрі. Треба було комусь тільки піймати сього птаха. Його й піймало найближче земство Харківське і склигало краєвий зїзд. Але поки той зїзд було уряджено, експедиція успіла повернути ся до дому і розвіяла надії на киргізькі землі. Тим то й зїзд вдав ся такий химерний та малолюдний.

Не вважаючи тим часом на се, він всеж таки був цікавий.

Поперед усього організатори зїзда, щоб не прийти до приїзжих з пустими руками, повинні були зібрати потрібні матеріали що до переселення з України і дати їм лад. Се перша і чимала заслуга земців-організаторів зїзда. Матеріяли сі довели, 1) що Україна постачає найбільше переселенців; 2) що переселенці обирають для посілків такі місця, щоб вони були підходящі до місцевости тієї країни, з якої вони вийшли; 3) що придатних до переселення земель мало; 4) що на кожну сімю треба щоб було готівкою що найменше як 300 кар., щоб вона мала змогу осісти ся як слід по хазайськи на новому місці.

Степові губернії, по яких ліса налічують всього 8% — тобто: Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська, Тавричеська, Вороніжська й Курська, — постачають найбільше переселенців: на кожних 1000 переселенців зо всієї Росії з степових губернь припадає 431,2; з лісо-степових, де ліса налічують 12—24% — як от: Київщина, Чернігівщина, — на 1000 приходиться 306,8 переселенців і нарешті з лісових, по яких є ліса од 24 до 75%, — переселенців на кожну 1000 припадає 206. Таким чином найбільше йде народу на переселення з України. І справді, за останні десять років переселило ся з Полтавщини 92.372 д.; з Чернігівщини — 63.472 д., з Харківщини — 43.651 д. і з Київщини — 30.879. На долю перелічених губерній припадає 40% переселенців з цілої Росії. На переселенне найбільше йдуть

безземельні і малоземельні; так воно, безперечно, й повинно бути, але й тут цікаво буде, на нашу думку, подати невеличку цифрову таблицку по Полтавщині; щоб було видно, при яких же саме статках люде рушають в далекі невідомі краї:

безземельних	21,8%
тих, що мають не більш як 1 дес.	22,6
" " " " 1—3 дес.	40,6
" " " " 3—6 дес.	12,4

Таким чином, як бачимо, мало не 50% переселенців складаєть ся цілком з безземельного люду, котрий рушає з дому тільки з своїми злиднями, зовсім без грошей. Отже не дивина, що % тих, що повертають ся до дому, а також тих, що мусять кидать свою землю і йти у найми до заможних тубольців що року все зростає.

Взагалі переказують, що т. зв. „третій елемент“ земський, котрий і був „паном“ на зїзді, поклав чимало своєї праці коло справи переселення і обробки матеріялу, що тичить ся до неї. Найвидатніші досліди були ось які: д. Соколовського „О природных и хозяйственных условиях переселенческих районов наиболее соответствующих условиям Украины“, д. Жилкина: „О причинах переселения и переселенцев Харьковской губ.“, Оленина-Гюненко: „Отрицательныя стороны переселенческаго дѣла“ та ин.

Не спиняючись на сих розвідках, ми зазначимо деякі цікаві моменти, що трапили ся на зїзді. Поперед усього кидало ся всім у вічі те, що зїзд, виміряний, як то кажуть, „на широку ногу“, при міцній і вельми „благосклонній“ підтримці центрального уряду, котрий мало що не вчора ще земцям й думать навіть забороняв про якесь там втручанне в „його“ справу, а тих, що впоминали ся про се, вважав за „отъявленных либералов“ і небезпечних людей, — що сей зїзд з першого і останнього дня одбував ся під дивовижним гаслом: „переселеніє не рѣшаєть аграрного вопроса“. Таку заяву, одкриваючи збори висловив насамперед голова харківської земської управи, кн. Голицин; се саме проказували за ним инші члени краевого зїзду; нарешті представник центрального уряду д. Глинка од імени уряду заявив, що уряд залюбки піде назустріч всім заходам земства що до улаштування справи переселення, а надто тоді, як що „взгляды земства на этот предметъ сойдутся со взглядами правительства... А взглядъ правительства таковъ, что переселеніємъ немислимо рѣ-

шить аграрний вопрос¹⁾... Така заява з боку уряду тому, що одказав про земельну справу д. Горемикін першій думі, і що за ним вже двічі — в другій і третій думі — говорив д. Столипін з кн. Васильчиковим і по тих заходах, що в протязі останніх двох років вживав уряд, щоб підняти рух до переселення, а з боку земців-поміщиків по тому, з якою радістю вони вітали сей рух і скільки рук і праці доложили, щоб його пропагувати, — повинна була здавати ся більш ніж дивною. І через се якось трудно, кажуть, було поняти віри в її щирість.

Був ще один дуже цікавий момент під час, коли зїзд обмірковував пункт про значінне переселення в життю держави і про ті різні перешкоди, що стоять на шляху і не дають йому ходу, а надто та всім добре відома „несогласованность вѣдомств“, що ворогуючи між собою, зводять свої рахунки і шкодять справі переселення, тим часом як і без сього дають ся добре в знаки всякі інші пригоди, як наприклад, ворожнеча до переселенців тубольців. Представникам урядовим доволі скоро пощастило переконати земців, що „несогласованность вѣдомств“ хоча й трапляла ся, та проте вона справі багато не шкодила, нарешті — сей бік справи можна полагодити, а от що до „противодѣйствія“ тубольців, то нелегко було справити ся. Більшість земців ніяк не спроможна була втямити, і з якої то речі тим тубольцям-Киргізам і всякій иншій наволочі азійській „противодѣйствовать“, коли в їх беруть землю для мужиків-Полтавців, чи Киян, чи Катеринославців і чого то переселенцям іноді доводить ся, як оповідав д. Оленин-Гюененко, вступати в бій з тубольцями і провалювати їм голови та обривати уші. Така нетямучість земців примусила одного із членів зїзду провести розмову не манівцями, а навпростець. „Зачѣмъ вы хотите, — мовив він, — вставлять въ свои постановленія замѣчаніе о противодѣйствіи со стороны туземцевъ? Развѣ это не нормальное явленіе? Развѣ есть люди, которые имѣя много земли, уступили бы ее даромъ не имѣющимъ, безъ сопротивленія? Если вы хотите указать, что этимъ затрудняется колонизація, то вѣдь дѣйствительныя попытки въ этомъ направленіи приводятъ къ тому, что туземцы отступаютъ „съ отрѣзанными ушами и носами. Если же это мотивъ землеустройства, то я боюсь его, такъ какъ хорошо знаю, чѣмъ закончилось это землеустройство въ отношеніи Башкиръ“²⁾.

1) „Товарищ“, № 391.

2) „Товар.“ № 399.

Але коли сьому ораторови довело ся вбивати в тямки таку просту річ, як те, що навіть в Киргізів чи в Башкирів не можна „експропріровать“ земельку, хоч би вона була в їх у „безсрочномъ пользованіи“, а особливо тому, хто так рішуче обстоює за принцип „неприкосновенности“ своєї власности, то одному з представників центрального уряду випало повторити відому біблейську історію про пророка Валаама з його ослицею. Він доводив земцям, що в азіатських степах Росії відбуваєть ся тепер перехід форм народно-хазайського життя; люд кочовий перевертаєть ся на ослий і починає пороти землю. Сьому процесови, а вкупі з ним і переселенню найбільші перешкоди чинять киргізькі феодалы. Вони обстоюють феодалний лад, бо він їм користний, дарма що достатки місцевого люду од переселення збільшують ся, бо більше землі йде під оранку, а через се заводить ся більше домашньої скотини, розвиваєть ся скотарство і т. ин. Але киргізькі феодалы, як і всякі інші, стоять на ґрунті своїх класових інтересів, котрі завжди стоять в суперечці з інтересами широких мас народа, не хотять поступати ся ними і чинять перешкоди переселенню. Ми не знаємо, без сорому признаємо ся в тому, бо нам не доводило ся досліджувати економіки і форм народної господарки в степах російської Азії, чи й справді воно так, як казав представник міністерства, але коли воно так, то що повинні були думати і почувати полтавські, харьківські, катеринославські й інші феодалы, бачучи перед собою Валаама з його промовляющею ослицею, що послала бюрократія.

Нарешті не можна не згадати і про той загальний висновок, до якого прийшов зїзд що до переселення в тій формі, в якій воно провадило ся і провадить ся й зараз. Зїзд повинен був признати, що „хаотическое, неорганизованное — оно кромѣ растраты и безъ того слабыхъ народныхъ силъ, ничего не можетъ дать“.

Представник центральної власти на зїзді виклав перед членами його програму урядову що до упорядкування і організації переселення. Од імени уряду він заявив, що уряд згоден буде скинути з себе на земство всю ту частину роботи, котру можна зробити на місці, тоб-то: повідомлення людей про усякі справи що до переселення, поміч при ліквідації майна і піклування про переселенців в дорозі. Що до законодавчої ініціативи в справі переселення, складання законопроектів і нарешті всієї роботи коло одводу і межування земель, — то все се центральна власть візьме на себе. Хто ж повинен опікувати ся переселенцями по приїзді їх

на нові землі, — сього питання зїзд не розв'язав. Льогіка річей промовляє за те, що се діло доручити органам місцевого самоврядування, але представник урядовий не сподівається ся, щоб се стало ся, через нахил азійтської частини Росії до сепаратизму.

Чи мати-ме сей зїзд якісь реальні наслідки, чи ні, — не вгадати; швидче всього можна сподівати ся, що ніяких, і все лишиться як і було, а тим часом безземельний люд густими лавами суне в далекі краї, шукаючи вільних земель і кращої долі. За минулий рік за межу європейської Росії, як відомо, перейшло близько коло 500 тис. народа.

До самого останнього часу і уряд і громадянство і преса стежили очима за переселенським рухом селян на схід, бо в той бік прямувала його найбільша маса, що ж до заходу, то в сей бік ніхто не повертав очей, хоча не можна сказати, щоб з Росії до Заходу не було стежок, втоптаних емігрантами. Були вони, але їх втоптували майже виключно Жиди. Діло ставало на тому, що органи жидівської преси занотовували цифри емігрантів от і по всьому. Урядови до сього мало діла було, що ж до суспільства, то більшість його твердо вірувала в те, що Жиди несуть кару, котру наложив на їх сам Бог, розсіявши їх по усій землі, бо як би Жидам не було призначено такої покути, то з якої речі їм треба було-б такий світ мандрувати. Тільки в ряди-годи, коли по великих погромах, Жиди починали сотнями й тисячами втікати до Америки, прогресивні органи російської преси обізвуть ся з powodu свіжого факту і обережно констатують його. Через се довгий час якось ніхто не помічав другого факту, що стежками до Заходу, втоптаними Жидами, слідом за ними, почав мандрувати за кордон і наш народ, шукаючи кращого життя. З якого саме часу почала ся еміграція наших селян за кордон, переважно до Америки, хто саме став за перших піонерів сього руху і звідкіля вони вийшли, — про се не можна сказати нічого певного, бо помітили сей рух тільки останніми часами, коли він зріс о стілько, що сам собою став кидать ся в вічі. Як що не помиляємо ся, то вперше занотував його торік д. А. Ярґ на сторінках „Товарища“. Одночасно з сим зявили ся кореспонденції про еміграцію селян з України і в „Раді“. Поки що згадані дописи не дають доволі фарб для змалювання цілком усїєї картини еміграційного руху, про те все-ж таки по їх можна вже й зараз знайти чимало цікавого матеріалу для того, щоб уявити собі сю картину принаймні хоч в загальних рисах. З сих дописів знати, що до еміграції спонукають наших

селян насамперед причини соціально-економічного, а останніми часами, відколи село стало причетне до політики, — і політичного характеру; з їх можна довідати ся також трохи і про те, де еміграційний рух найбільше позначаєть ся, яким шляхом він іде, хто і як його підтримує і, нарешті — як живеть ся нашим емігрантам в „Новім Світі“. За одним можна тільки пожалкувати, що на підставі того матеріялу, котрий знаходимо в дописах, неможна подати певних цифр, котрі свідчили-б про розміри й поступенний зріст сього руху, окрім однієї хіба Київщини. Для ілюстрації того, що ми сказали про се нове і цікаве явище в житті нашого народа, ми подамо кілька уривків з деяких дописів. Ось, напр., що пише кореспондент з м. Павлоч сквирського повіту на Київщині: „Америка що далі то все більше та дужче стає тим маґнитом, що притягає до себе наших людей. „Зелений клин“ вже далеко одійшов назад. Охочих виселятись у Сибір тепер і колачем не заманиш, за те Америка стає якоюсь рожевою мрією. Голодному селянинови здаєть ся, що ніби там течуть молочні річки. І от поруч з Євреями, яких що-ночі по скілька семейств „тікає“, як кажуть у нас, до Америки, виїздять туди і селяне“¹⁾.

Цікаво зазначити той факт, що треба було тільки прокинути ся еміграційному рухові серед селян, як в туж мить, немов ті мухи на труп, біля їх почали кружляти „аґенти“. „Знаходять ся — пише далі кореспондент, — якісь „благодітелі“, що дуже принадно заманюють селян в свої пазури: наприклад, якийсь „аґент“ із Києва збирає охочих виїзжати до Америки і згожуєть ся доставити їх туди своїм коштом, але за се емігранти мусять працювати виключно там, де він скаже, цілих 5 років, а з їхнього заробітку одлічувати муть йому те, що він витратив на перевіз“. Не вважаючи на такі тяжкі умови, знаходить ся чимало таких, що пристають на їх, аби тільки — як каже кореспондент — вирвати ся з „рідної України“... В кінці допису сього автор підкреслює той факт, що хоч серед селян знаходить ся чимало й таких, що скептично ставлять ся до еміграції, а про те вона не то що не спинаєть ся, а навпаки все зростає. І ніби щоб потвердити свої слова не більш як через тиждень сей же самий кореспондент подає новий цікавий допис про те, що до Павлочи прийшов лист од одного емігранта, що був попереду за сільського старосту, але мусів емігрувати по тому, ж за його приводом було побито стражників

¹⁾ „Рада“ ч. 187.

за те, що вони знущають ся над людьми. Емігрант сповіщає сімю свою, що заробляє в день по 2 долари і кличе її до себе... Приклад Варича, — додає кореспондент, — викликає багато охочих з поміж селян і вони йдуть на згоду з агентами і йдуть до Америки¹⁾.

Другий кореспондент з Таращанського повіту пише ось що: „Страшні злидні та убожество з давних-давен примушували селян нашого повіту залишати рідні оселі, і, наченивши на тружені плечі сакви, шукати по всіх усюдах заробітків. Кілька років тому таким чином де хто з селян забив ся аж до північної Америки... Сі піонери — емігранти були лехкими на руку: потім того люде добре втоптали туди стежку“...²⁾.

Далі автор допису розповідає про вельми цікавий, свіжий фает, з котрого ми бачимо, що на еміграцію селян за кордон починає завважати вже і уряд. „Не що давно, — оповідає кореспондент, — один мировий посередник, виконуючи наказ зверху, зібрав відомости в своїй окрузі про еміграційний рух. Виявило ся, що зараз в Північній Америці живе на заробітках понад 400 чоловіка з його округи; де які викликали навіть до себе жінок і дітей. Про те, яким чином селяне дістають ся до Америки, кореспондент пише, що дістають ся вони не однаково: „одна частина їде таємно, без пашпортів, а друга — за посередництвом еміграційних контор, що позасновували Євреї по містах, а головну — у місті Рівному (на Волині). Контори беруть по 125—150 карб. за приставку кожної душі. На сі гроші вони вже сами добувають пашпорт, перевозять емігранта і годують в дорозі“. Заробітки мають там емігранти добрі, — по 4 долари в день. Один з їх що року нібито присилає до дому готівкою по 1000 карб. а то й більше. Нарешті кореспондент додає, що „незабаром має піти до Америки нова партія селян, котра тепер саме гуртуєть ся“.

Де кілька нових рисів до еміграційного руху дає кореспондент „Ради“ з м. Брусилова київського повіту. „Роскотилась у нас, — пише він, — поголоска, ніби прибули з північної Америки агенти і набірають охочих найняти ся піхотинцями до американського війська, за матросів на їхні кораблі, а також за робітників на ріжні плянтації та підприємства. Сі чутки здобувають собі багато прихильників проміж нашої молоді. Се й зрозуміло, бо тут тіснота, голоднеча та безправа, а Америка, — „блаженна сторона“³⁾.

1) „Рада“, ч. 194.

2) „Рада“, ч. 207.

3) „Рада“, ч. 214.

Далі автор оповідає, що такий погляд на Америку з'явився з того часу, як до Канади переселило ся з волости чоловіка з п'ятдесят. Стало ся ж воно таким побитом: спершу 7 чоловіка емігрували до Америки крадькома і оселили ся в Канаді. Обжившись там, вони покликали до себе свої семі, але до останнього часу не поривають звязків з рідним браем¹⁾.

Чутки про еміграційний рух ідуть з Волини, а також і з Поділля. На Волини, як сповіщає „Вістникъ Волини“, найбільше емігрують селяне з двох повітів: острожського та новгородволинського. Останніми часами по сих двох повітах повийздило людей до Америки од 20 до 350 чоловіка з кожної волости. По інших повітах такої великої еміграції непомітно, хоча вона, — як каже газета, — останніми часами значно зросла проти колишнього. Емігрують не тільки безземельні, а й такі, що мають власні ґрунти²⁾. Що до Київщини, то про інтензивність в їй еміграційного руху свідчать ті кореспонденції, з яких ми вже подавали уривки. Але окрім того, в „Раді“³⁾ було надруковано замітку д. Майстеренка, з котрої ми довідуємо ся, що з Київщини позаторік емігрувало до Америки 886 селян. Далі ми бачимо, що еміграційний рух по деяких повітах пішов швидко й широко, по деяких повільно, а по деяких його й зовсім непомітно: з таращанського повіту емігрувало 450 д.; липовецького — 178; канівського — 160; київського — 60; уманського — 17; звенигородського — 10; сквирського — 8 і з бердичівського — 3. Про решту (4) повітів відомостей немає. Вважаючи на те, що — як пишуть кореспонденти, — чимало селян емігрують крадькома, треба гадати, що цифри сі не певні і в дійсности значно більші.

Се нове явище в житю нашого народа почала завважати і місцева власть. Принаймні д. Майстеренко в своїй замітці про еміграційний рух на Київщині пише, ніби ходить чутка, що місцева адміністрація має на думці полекшити селянам добування паспортів, а також настановити спеціальних агентів, котрим буде доручено інформування селян і всі справи і турботи звязані з еміграцією.

1) „Рада“, ч. 214.

2) „Рада“, ч. 218.

3) „Рада“, ч. 252.